

Archivariorum historicorumque magistra

Dr. Rani Boobally

Archivarium historicorumque magistra

Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő
70. születésnapjára

SZERKESZTETTE

Kádár Zsófia
Lakatos Bálint
Zarnóczy Áron

Magyar Levéltárosok Egyesülete
Budapest, 2013

A Magyar Levéltárosok Egyesülete kiadványai 13.

A kötet az NKA támogatásával jelent meg.

A kötet kereskedelmi forgalomban nem kapható.

Az ünnepelt fényképét Várhelyi Klára (Róma) készítette.
A kötetben szereplő térképeket Nagy Béla (MTA BTK TTI) rajzolta.
A borító és a tördelés Abinéri Gábor munkája.

A borítón a közölt tanulmányokhoz tartozó képek részletei láthatók.

ISBN 978-963-87475-3-2

© A tanulmányok szerzői, 2013

Fotó © Várhelyi Klára, 2013

Szerkesztés © Kádár Zsófia, Lakatos Bálint, Zarnóczy Áron, 2013

Képmelléklet © a tanulmányok szerzői, 2013

Kiadja a Magyar Levéltárosok Egyesülete

www.leveltaros.hu

Felelős kiadó: Tyekvicska Árpád, elnök és Décsey Sándor, titkár

A nyomdai munkálatokat a Kódex Könyvgyártó Kft. végezte.

Felelős vezető: Marosi Attila

Minden jog fenntartva.

Printed in Hungary

Tartalom

Köszöntő (KENYERES ISTVÁN)	11
Tabula gratulatoria	15
Előszó (KÁDÁR ZSÓFIA, LAKATOS BÁLINT, ZARNÓCZKI ÁRON)	19
Rövidítésjegyzék	21
I. TÖRTÉNETI FÖLDRAJZ, TÖRTÉNETI TOPOGRÁFIA, TÉRKÉPHASZNÁLAT	
BOLLÓK ÁDÁM: Magángondolatok temető, település és településtörté- net viszonyáról a 10–11. századi Kárpát-medencében	25
<i>Private Thoughts on the Relation between Cemetery, Settlement and Settlement History of Carpathian Basin in 10–11th centuries</i>	69
CSUKOVITS ENIKŐ: Magyarország helye Kelet-Európában. A <i>Descriptio Europae Orientalis</i> országleírásai	71
<i>The Place of Hungary in Eastern Europe. The Country Descriptions of the Descriptio Europae Orientalis</i>	82
TÓTH KRISZTINA: Tata és környéke településeinek történeti földrajza a 14. században	83
<i>Historical Topography of Tata and Its Region in the 14th Century</i>	101
LAKATOS BÁLINT: Lázár deák <i>Tabula Hungariae</i> -jának (1528) helyrajza és a késő középkori úthálózat	103
<i>Settlements on Lazarus' Tabula Hungariae (1528) and Late Medieval Road Network</i>	128

TRINGLI ISTVÁN: Oremus. Egy hegyaljai dűlőnév jelentése	129
<i>Oremus. Bezeichnung eines Flurnamens aus der Hegyalja Region</i>	142
TÓTH GERGELY: Meddig terjed Magyarország? Történelmi jogok és politikai realitások küzdelme Bél Mátyás <i>Notitiájában</i>	143
<i>What's the Extent of Hungary? Conflict of Historical Rights and Political Realities in Mátyás Bél's Notitia</i>	163
KULCSÁR KRISZTINA: Landgraf Ádám gondolatai a magyarországi utak javításáról	165
<i>Adam Landgrafs Gedanken über die Verbesserung der Post-Straßen und anderer Hauptweege im Königreich Ungarn</i>	188
REISZ T. CSABA: Külföldi mérnökök a magyarországi kataszteri felméréseknél	189
<i>Foreign Surveyors at the Cadastral Surveys in Hungary</i>	215
TÖRÖK ENIKŐ: Néhány kataszteri irattípus	217
<i>Einige Katastralunterlagen</i>	235
BERTÉNYI IVÁN: A Badacsony-hegy fontosabb helynevei a 20. században	237
<i>Wichtigere Ortsnamen des Berges Badacsony im 20. Jahrhundert</i>	242
 II. FORRÁSKIADÁS ÉS TÖRTÉNELEM	
BESSENYEI JÓZSEF: <i>Litterae ad Cameram exaratae</i> . A Magyar Kamarához intézett levelek, különös tekintettel a magyar nyelvűekre	245
<i>Litterae ad Cameram exaratae. An die Ungarische Kammer geschriebene Briefe mit besonderer Rücksicht auf Briefe in ungarischer Sprache</i>	255
TUSOR PÉTER: Pázmány pápai bullái és palliuma. (Adatok az esztergomi érseki szék 1616. évi római konzisztoriális betöltéséhez)	257
<i>Die päpstlichen Bullen und das Pallium von Péter Pázmány, Erzbischof zu Gran (1616)</i>	275

FAZEKAS ISTVÁN: Homonnai Drugeth III. György (1583–1620) familiárisainak jegyzéke 1622-ből. Adalék Tállyai Pál pályájához	277
<i>Die Liste der Familiaren von György III. Drugeth von Homonna (1583–1620) aus dem Jahre 1622. Ein Beitrag zur Laufbahn von Pál Tállyai, Übersetzer der Historiarum de rebus Ungaricis libri</i>	292
KÁDÁR ZSÓFIA: Dallos Miklós győri püspök életútja és végrendelete (1630)	293
<i>Life Career and Testament (1630) of Miklós Dallos Bishop of Győr</i>	327
KALMÁR JÁNOS: A horvát végvidékre vonatkozó tervezet az 1670-es évekből	329
<i>Ein das kroatische Grenzgebiet betreffender Vorschlag aus den 1670-er Jahren</i>	343
 III. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETI SEGÉDTUDOMÁNYOK	
NAGY BALÁZS: Luxemburgi IV. Károly önéletrajza: szövegtani és forráskritikai megközelítések	347
<i>Autobiography of Charles IV of Luxemburg: Textual and Source Critical Approaches</i>	357
E. KOVÁCS PÉTER: Zsigmond király itáliai itineráriuma (1412–1414 és 1431–1433)	359
<i>Itinerary of King Sigismund of Luxembourg in Italy (1412–1414 and 1431–1433)</i>	389
KÖRMENDI TAMÁS: Dalmácia címere a középkori magyar királyok heraldikai reprezentációjában	391
<i>The Coats of Arms of Dalmatia as a Part of the Heraldic Representation of the Hungarian Kings in the Middle Ages</i>	408
PÁLFFY GÉZA: Rendkívüli források a horvát nemzeti szimbólumok történetéhez. Horvátország zászlajának legkorábbi ábrázolásai a 16–17. századból	409
<i>Extraordinary Sources for the History of Croatian National Symbols. The Earliest Portrayals of the Flags of Croatia from the 16th and 17th Centuries</i>	432

DRASKÓCZY ISTVÁN: Henri Pirenne (1862–1935) magyarországi recepciója az 1894 és 1945 közötti időszakban	433
<i>Die Rezeption von Henri Pirenne in Ungarn zwischen 1894–1945</i>	451

IV. INTÉZMÉNY- ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNET

ZSOLDOS ATTILA: Üres honor	455
<i>Empty honor</i>	476

LACZLAVIK GYÖRGY: Várday Pál esztergomi érsek egyházfői tevékenységének vázlatja	479
<i>An Outline of the Activity of Pál Várday, Archbishop of Esztergom</i>	500

SZÖGI LÁSZLÓ: Hanyatlás és átalakulás. A magyarországi peregrináció Mohácstól a 16. század végéig	501
<i>Decline and Change. Hungarian Peregrination from the Battle of Mohács to the End of the 16th Century</i>	520

MOLNÁR ANTAL: A horvát–szlavón rendiség és az oszmán Szlavónia	521
<i>The Croatian–Slavonian Estate System and Ottoman Slavonia</i>	538

DOMINKOVITS PÉTER: Szolgabírák és járásaik Sopron vármegyében, a 16/17. század fordulóján	541
<i>Stuhlrichter und ihre Bezirke im Komitat Sopron/Ödenburg zur Wende des 16./17. Jahrhundert</i>	564

KENYERES ISTVÁN: A félharmincad 1635–1638-ban	567
<i>Der Halbdreißigstzoll, 1635–1638</i>	591

OBORNI TERÉZ – NAGY BÉLA: A hadviselés alól felmentett székely települések a 17. században	593
<i>Szekler Settlements Released from the Military Services in the 17th Century</i>	610

OROSS ANDRÁS: A magyarországi kamarák területi illetékessége a 17–18. század fordulóján	611
<i>Die für Ungarn zuständigen Kammern an der Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert</i>	628
MIHALIK BÉLA VILMOS: Egyházi adatok a Jászságról Heinrich von Kageneck német lovagrendi komtur 1703. évi vizitációs jelentésében	629
<i>Ecclesiastical Data about Jazygia in the Visitation Report of Heinrich von Kageneck, Landkomtur of the Teutonic Order in 1703</i>	644
GÉRA ELEONÓRA: Don Thomaso Raspassani, a vízivárosi „magyar” vikárius leleplezése	645
<i>Die Enthüllung von Don Thomaso Raspassani, dem „ungarischen” Vikar von Wasserstadt Ofen (Buda)</i>	671
TUZA CSILLA: A céhes intézmény kereteinek bomlása: az 1761-es céhrendelet előzményei	673
<i>Die Auflösung der Rahmen der Zunftinstitution: die Prämissen der Zunftregelung 1761</i>	688
BORSODI CSABA: A herceg Esterházy-hitbizomány kismartoni uradalmának tisztviselői, alkalmazottai, szolgái 1770–1780 között	689
<i>The Officials, Personnel and Servants of the Eistenstadt/Kismarton Estate of the Prince Esterházy Entail (1770–1780)</i>	704
Bak Borbála munkásságának bibliográfiája (1961–2013) (összeállította: LAKATOS BÁLINT)	707
MELLÉKLET (képmelléklet Dominkovits Péter, Körmendi Tamás, Pálffy Géza és Török Enikő tanulmányaihoz)	I–XVI

SZÖGI LÁSZLÓ

Hanyatlás és átalakulás. A magyarországi peregrináció Mohácstól a 16. század végéig

A 16. század a magyar történelem talán legzivatárosabb évszázada. Nincs még egy nemzedék, talán a 20. század elejét kivéve, amelyik ennyi keserves változást élt volna át lényegében egy generáció alatt. Az 1526 utáni két évtizedben részekre szakadt a több mint hat évszázada fennálló magyar állam, darabokra esett szét az addig egységes egyház, és a nagy földrajzi felfedezések következtében az addig Európa központi részéhez számító királyság a peremvidék része lett. Mindez az élet minden területén érezte hatását, így óriási változások következtek be a művelődés, az oktatás és az egyetemjárás területén is. Tanulmányunkban ennek a változásnak a mértékét és irányait próbáljuk meg érzékelteni.

A külföldi magyar egyetemjárást nem az egész évszázadban, csak 1526-tól kezdve fogjuk elemezni, de ahhoz, hogy a változás nagyságrendjét bemutathassuk, az olvasónak látnia kell a Mohács előtti korszak egyetemjárási adatait is.¹ A 15. században mai ismereteink szerint összesen 8666 beiratkozás történt Magyarországról az európai egyetemeken. (A valószínű szám lehet, hogy ennél kicsivel magasabb, hiszen a legújabb olasz és francia adatokat még nem ismerjük, de ez a nagyságrend nem változtat.) Ezen belül negyedszázadonként a következő volt a helyzet:

Negyedszázad	beiratkozás	évi átlag
1401–1425	1361	54,44
1426–1450	1998	79,92
1451–1475	2529	101,16
1476–1500	2778	111,12

Összehasonlításként lássuk a 16. századi adatokat, amelyekből a következők derülnek ki:

¹ A korszak peregrinációjáról írt összefoglaló: Szögi 2011a.

Negyedszázad	beiratkozás	évi átlag
1501–1525	2582	103,28
1526–1550	833	33,32
1551–1575	1128	45,12
1576–1600	1455	58,20

A két táblázatból jól látható az óriási különbség az 1526 előtti és utáni peregrináció között. Mohács után 70%-kal esett vissza a külföldi egyetemjárás, nagyjából az 1360-as évek szintjére, és csak nagyon lassan indult el felfelé. A Mátyás-kori évi átlagot e században már soha és a 17. században is csak annak harmadik negyedében tudta újra elérni. Ebben persze nem csak a török hódítás játszott szerepet, hanem az a bizonytalanság, amit a reformáció előrehaladása magával hozott, hiszen a régi klasszikus, katolikusnak maradt egyetemek már nem vonzották az új hitre tért diákokat, az új protestáns egyetemek pedig a 16. század második felére kezdtek felfejlődni. A 16. századi peregrináció irányait a teljes századra nézve az 1. számú táblázatban foglaltuk össze.²

1. táblázat. A történeti Magyarországról az európai egyetemeken beiratkozott diákok száma, 1501–1600

Régió	1501–1525	1526–1550	1551–1575	1576–1600	összes	arány (%)
Bécs	1157	306	254	107	1824	30,41
Németo.	30	258	655	767	1710	28,50
Lengyelo.	1204	205	37	122	1568	26,14
Itália	166	60	105	185	516	8,60
Csehország	1	–	43	175	219	3,65
Grác	–	–	–	71	71	1,18
Franciao.	24	3	12	–	39	0,65
Svájc	–	1	17	19	37	0,61
Anglia	–	–	5	7	12	0,20
Hollandia	–	–	–	2	2	0,03
összes	2582	833	1128	1455	5998	100
összes (%)	43,04	13,88	18,80	24,25	100	

² Az adatokat az ELTE Levéltárában két évtizede folytatott adatgyűjtésünk alapján, a ma már százezer beiratkozás részletes leírását tartalmazó adatbázisból közöljük. Ezek jelentős részét publikáltuk a *Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban* c. kiadványsorozatban, amelyben eddig 18 kötet jelent meg.

Mint látható, a század első negyedében került egyetemre a diákok 43%-a, a másik háromnegyed évszázadban ennél összesen alig több. Mohács előtt még töretlen volt a korábbi hagyományoknak megfelelően a bécsi és krakkói egyetem vonzereje. Ehhez képest a bécsi és krakkói magyarok 15%-a indult el Itáliába és ennél is jóval kevesebben jutottak el Párizsba és a német egyetemekre. Érdekes, hogy éppen 1526 előtt élénkült meg a párizsi egyetem látogatása, és új jelenség volt a korábban alig látogatott német egyetemek iránt mutatkozó csekély, de mégis érzékelhető növekedés. A Mohács utáni alapvető változás is jól kiolvasható. Bécs vonzereje a negyedére, Krakkóé a hatodára esett vissza szinte azonnal és a század folyamán még tovább süllyedt. A lengyel-litván irány a század végén növekedést mutat, de ez már nem Krakkóba, hanem a jezsuiták erdélyi missziója következtében a braunsbergi akadémiára és a vilnai egyetemre irányult.³ A döntő változást természetesen a wittenbergi egyetem felemelkedése hozta, amely egész Európából tömegével vonzotta a protestáns diákokat. Az 1590-es évekig Wittenberget felekezeti hovatartozás nélkül látogatták a hazai protestánsok, ezután kezdett egymástól elválni az evangélikus és református diákok peregrinációja, részben Németországon belül, később azon kívül is.⁴ Az bizonyos értelemben meglepő, hogy a kálvinizmus szellemi központjába, Genfbe milyen kevesen mentek el,⁵ de nem feledhetjük, hogy a hazai kulturális hagyományok mindig is inkább a német nyelvterület felé mutattak. Itáliában egy negyedszázados visszaesés után erőteljesen növekedett a magyar peregrinusok száma. Ennek az is oka volt, hogy egyes egyetemeket, elsősorban a padovait, egyaránt látogathatták katolikusok és protestánsok.⁶ Más protestánsná lett régiók egyetemei, így Anglia, Skócia, Hollandia ebben a században még alig vonzottak hallgatókat: túl messze voltak és túl drágák voltak ahhoz, hogy a magyar diákok meglátogathassák, a felekezeti problémákról nem is szólva. Franciaországba egyre kevesebben mentek; a század utolsó negyedéből jelenleg nincsenek már adataink ott tanuló magyarokról. Új jelenség viszont, hogy a század közepétől előbb Prágában, majd az utolsó negyedszázadban előbb a morvaországi Olmützben, továbbá a stájerországi Grácban jelentkeztek katolikus hiten maradt magyarországi születésű diákok a jezsuiták újonnan alapított akadémiáin.⁷

³ A lengyel, litván és skandináv adatokra: SzöGI 2003.

⁴ A 16–17. századi német peregrináció adattára: SzöGI 2011b.

⁵ A korabeli svájci peregrinációra lásd HEGYI 2003.

⁶ SZLAVIKOVSKY 2007.

⁷ Az adatok: VARGA 2004.

Felekezeti tagolódás

2. táblázat. Valószínűsíthető felekezeti tagolódás a magyarországi beiratkozottak között, 1526–1600

Régió	protestáns	katolikus
Német-római Birodalom	1668	12
Bécsi egyetem	74	593
Hollandia	2	–
Örökös tart. kisebb	–	289
Lengyelország, Litvánia	44	320
Itália	49	301
Anglia, Skócia	12	–
Svájc	37	–
Franciaország	7	8
összes	1893 = 55,41%	1523 = 44,58%

A 16. század a felekezeti egyetemek kialakulásának korszaka. A reformáció elterjedése után valamennyi újonnan alakult és nagyobb befolyásra szert tett felekezet saját kezébe vette egyházi és világi intelligenciájának képzését. Ez részben úgy történt, hogy a teljesen protestánsná vált államok átvették a területükön még a középkorban alakult egyetemeket, és azokon kisebb megszakítás után az államvallásnak megfelelő oktatást indítottak el. Ez zajlott le néhány évtized alatt egész Skandináviában, az észak-német tartományokban, Angliában és Skóciában. Máshol, ahol azelőtt nem léteztek egyetemek, új protestáns univerzitások alakultak meglepően nagy számban. Ilyenek jöttek létre sok német fejedelemségben, Hollandiában és Svájcban. Ezek egy része később nem lett valódi egyetem, megrekedt az ún. akadémiái gimnázium vagy Athenaeum színvonalán, de ezek közül is többen látogattak magyarországi diákok. A 16. század közepétől, majd a trienti zsinat után Dél- és Közép-Európában sorra alakultak új katolikus főiskolák is, elsősorban a speciális, két karon oktató jezsuita egyetemek. Az ellenreformáció kezdetétől ezeken is nagy számban jelentek meg magyar diákok. A jezsuita rend térhódítása a felsőoktatás területén más módon is érezhető volt. A katolikusnak megmaradt területeken a rend fokozatosan számos egyetemen átvette a bölcsészeti és teológiai karok irányítását és ezek az egyetemek is jezsuita karakterűvé váltak. Mindez olyan hatalmas egyetemalapítási hullámot indított el Európában, amelyre korábban még soha nem volt példa. Adataink szerint 1526 és 1600 között 38 kisebb-nagyobb egyetemet hoztak létre a kontinensen, közülük

12 Spanyolországban, 8 a Német-római Birodalomban, 6 Itáliában, 3 a mai francia területeken, 2-2 Hollandiában és Svájcban, 1-1 pedig Litvániában, Máltán, Portugáliában és Skóciában jött létre, az akadémiai gimnáziumokat nem is számolva. A 17. században 34 új egyetem jött létre, vagyis a középkori Európához képest nagyjából megduplázódott az egyetemek száma.

A korszak rendkívül fontos kérdése a peregrináció felekezeti összetételének vizsgálata. Ez látszólag könnyű feladat, mivel a korszakban bizonyos egyetemekre csak protestánsok, másokra viszont csak katolikusok iratkozhattak be. A valóságban nehézséget okoz, hogy a korabeli egyetemi forrásokban csak a legritkább esetekben jegyezték fel a felekezeti hovatartozást, ráadásul éppen ebben a nagy átalakulást hozó korban jellemző a tanulmányok alatti felekezetváltás. A század első felében Bécsben és Krakkóban is előfordulnak olyan hallgatók, akik később a hazai protestánsok vezetői lettek, tehát ezeket az egyetemeket ebben a korszakban nem lehet katolikus karakterűnek tartani. Itáliában elsősorban Padova volt az, ahol bármely felekezet tagjai tanulhattak, és nem véletlen az itteni univerzitás iránti feltűnő magyar érdeklődés. Wittenbergben kezdetben evangélikusok és reformátusok egyformán beiratkozhattak, de a század végétől fokozatosan kizárólagossá vált az ortodox lutheranizmus.⁸ Ezzel egy időben Németországban is bizonyos tanintézetek lutheránus, mások kálvinista karaktert vettek fel. E tényezőket figyelembe véve a 2. számú táblázatban csak arra merünk vállalkozni, hogy megbecsüljük az 1526 és 1600 közötti magyarországi peregrinusok felekezeti összetételét. A táblázat bizonytalan annyiban, hogy Bécs és Krakkó esetében azokat számítottuk protestánsnak, akikről erre nézve adatunk van, de lehetséges, hogy számuk ennél magasabb volt. A német egyetemek esetében csak a néhány katolikus jellegű intézmény kisszámú hallgatóját említjük a katolikusok között, a többiek bizonyosan protestánsok voltak. Itáliai adatainknál is csak az ismert személyeket számítottuk a protestánsok közé. E bizonytalanságok ellenére a táblázat jó megközelítéssel mutatja protestáns és katolikus peregrináció arányát, ami kb. 55–45% a protestánsok javára. Ezen belül az evangélikusok, reformátusok és unitáriusok számának megállapítására nem vállalkozunk, hiszen ezt csupán az egyéni karrierpályák pontos ismeretében lehetne meghatározni. Nyilván elmondható, hogy Heidelbergbe és Marburgba szinte kizárólag reformátusok iratkoztak be, de nagyon pontos eredményre ilyen megállapításokkal nem juthatunk.

⁸ SZABÓ 1999, SZABÓ 2006.

Az arány bizonyos értelemben meglepő, hiszen a protestáns felekezetektől előzetesen ennél nagyobb fölényt várhatnánk. A prekoncepció oka, hogy a protestáns peregrináció főbb adatai már egy évszázada viszonylag jól ismertek, míg a katolikus tanintézetek látogatottságát csak az elmúlt néhány évtizedben tárták fel a kutatók. A 16. század második és harmadik negyedében a protestáns dominancia egyértelmű, ami a számokból is jól látható. A század utolsó negyedében azonban a jezsuiták prágai Klementinumába, a prágai és bécsi egyetemekre, de különösen az olműtzi, majd a gráci akadémiákra és Rómába is egyre többen jutnak el. Ezért a század legvégére már a katolikusok is számottevő részét alkotják a külföldi egyetemjáróknak.

A hallgatók nemzetiségi megoszlása

Hasonlóan összetett kérdés a peregrinusok nemzetiségi megoszlása. A kutatásunk során használt egyetemi és akadémiai forrásokban a 16. században is legtöbbször feljegyeztek valamilyen adatot a hallgatók származásáról, földrajzi vagy nemzetiségi hovatartozásáról. A korszakban a beiratkozók kétharmadánál, 67%-ánál találtunk ilyen adatokat. Esetenként egy személy esetében több ilyen adat állt rendelkezésre, például *Transylvanus-Saxo*, *Transylvano-Ungarus* vagy *Transylvano-Siculus*. Ezeknél a hallgatóknál az első adat inkább a földrajzi származásra utal, a másik a valódi nemzetiségre. Korszakunkban a forrásokban szereplő adatok kisebbik része valóban nemzetiségi hovatartozást jelöl. A *Siculus*, *Saxo*, *Illyricus*, *Germanus*, *Austriacus*, *Moravus*, *Bohemus*, *Slavus*, *Croata*, *Liburnus*, *Valachus* kifejezések valóban meghatározzák a beiratkozó hallgató etnikai hovatartozását. A *Transylvano-Hungarus* esetben is bizonyosak lehetünk abban, hogy a külföldre eljutott diák erdélyi magyarnak vallotta magát.

A *Scepusius*, *Scepus* kifejezés már nem ennyire egyértelmű, mert az bizonyos ugyan, hogy a hallgató a Szepességből származik, de ezen belül mai értelemben vett nemzetisége aligha határozható meg. A nevekből határozott következtetéseket nem lehet levonni, már csak azért sem, mert a 16. század végéig, sőt, a 17. század közepéig még divatos volt humanista szokás szerint a családnevek latinósított változatának használata. A legnagyobb gondban mégis a három leggyakoribb elnevezéssel vagyunk.

A *Transylvanus* megjelölés korszakunkban földrajzi, illetve állami hovatartozást is jelent, azt, hogy a hallgató az Erdélyi Fejedelemségből érkezett az adott akadémiára vagy egyetemre. Egyéb adatokból, elsősorban a szár-

mazási helyből és a név jellegéből, esetenként az apa foglalkozásából Erdély esetében viszonylag nagy pontossággal meghatározható, hogy szászról vagy magyarról van-e szó. Szásznak vagy erdélyi szásznak 21 hallgató nevezte magát. Természetesen ennél jóval többen lehettek, de nagy részük csupán a *Transylvanus* kifejezést használta. Feltételezhető a származási helyek alapján, hogy számuk elérte az erdélyi fejedelemségből beiratkozott hallgatók 62%-át. A székely kifejezés több variációban 20 esetben fordul elő. Ennél ők is feltétlenül többen voltak elsősorban a 16. század vége táján. Az erdélyiek együttesen 25%-ot alkotnak, közülük a nem szász etnikumú erdélyi diákok mintegy 37%-át tehetjük ki a beiratkozónak.

Nehezebb a helyzetünk a *Pannonius*, illetve a *Hungarus*, *Ungarus* kifejezések értelmezése esetében. A *Pannonius* bejegyzés 305 esetben fordul elő az adattárban. Ezt a 15. század második felében kezdik használni többek között a külföldi egyetemekre beiratkozott magyarországi diákok, akkor még igen tág értelemben, amint ezt Klaniczay Tibor alapvető tanulmányában elemezte.⁹ A *Pannonus* és a *Hungarus* kifejezés a 16. század közepéig lényegében azonos jelentést tartalmazott, de a középkori magyar állam bukása után a jelentés fokozatosan átalakult. Míg korábban Szlavóniából és Erdélyből jött diákok is használták e kifejezést itáliai beiratkozásaiknál, addig ez a 16. század végére megszűnik, és a horvátok egyre inkább *Illiricus*nak és *Croatan*nak nevezik magukat, az erdélyieknél pedig szinte kizárólagossá válik – más terminus technicusszal együtt – a *Transylvanus* elnevezés használata.¹⁰ Mindössze hét olyan diákkal találkozunk, akik erdélyi származásuk ellenére még használják a *Pannonius* kifejezést. A többiek szinte kizárólag a Felvidékről és kevesebben a nyugati határszéli megyékből származtak. A későbbiekben is megtalálható *Pannonius* kifejezés tehát egyre inkább a magyarországi nem magyar etnikumokra, németekre és a mai szlovákok elődeire utal.¹¹ Mégsem tudunk nemzetiségi hovatartozásukról egészen biztosan mondani, hiszen magyar és német hangzású nevek ugyanúgy találhatók közöttük, mint bizonyosan szláv nevet viselők.

⁹ KLANICZAY 2001.

¹⁰ KLANICZAY 2001, 83–85.

¹¹ KLANICZAY 2001, 86. A kérdésről lásd még TARNAI 1969, 107.

3. táblázat. A hallgatók jelzett területi hovatartozása, illetve nemzetisége összesen

Nemzetiség, területi hovatartozás	szám	arány (%)
Hungarus, Ungarus	1143	49,82
Transylvanus	633	27,59
Pannonius, Pannonus, Pannonio-Hungarus	295	12,85
Scepusius, Scepusius-Pannonus, Scepusius-Hungarus	67	2,92
Slavus, Slavus-Ungarus, Slavus-Pannonius	59	2,57
Transylvanus-Hungarus, Transylvano-Pannonius	24	1,04
Saxo, Saxo-Transylvanus	21	0,91
Siculus, Siculus-Hungarus, Siculus-Transylvanus	20	0,87
Austriacus, Austriacus-Ungarus, Pannonius-Austriacus	9	0,39
Croata, Croata-Ungarus, Croata-Austriacus, Illyricus, Liburnus	8	0,34
Germanus, Germanus-Ungarus, Marchicus	8	0,34
Moravus, Moravus-Germanus	3	0,13
Valachus, Valachus-Transylvanus	2	0,08
Bohemus, Bohemo-Ungarus	2	0,08
összes ismert adat	2294	100
nincs adat	1122	32,84
összes	3416	100

Az *Ungarus*, *Hungarus* kifejezés az ismert adatok 50%-ában szerepel a forrásokban, tehát ez a leggyakrabban előforduló meghatározás. Az 1143 beiratkozó, aki magát *Hungarus*ként jegyezte be az egyetemi anyakönyvekbe, természetesen nem mind magyar nemzetiségű. Mégis úgy látjuk, hogy a 16. században még igen jelentős arányban magyar etnikumúak azok, akik *Hungarus*nak nevezik magukat: arányuk ebben a csoportban elérhette a 75%-ot is. Rajtuk kívül 11% körüli a feltehetően németajkú *Hungarus*ok és 6% körüli a szláv *Hungarus*ok aránya. *Hungarus*ként megnevezett diákok az ország minden részéből indultak külföldre. Összességében megállapíthatjuk, hogy korszakunkban a külföldre induló hallgatók többsége egységes, az évszázados hagyományokra visszavezethető *hungarus*-tudattal rendelkező, bármely nemzetiséghez tartoztak is, illetve bármi volt is az anyanyelvük.

4. táblázat. A hallgatók valószínűsíthető nemzetisége, 1526–1600

Valószínű nemzetiség	1526–1550	1551–1575	1576–1600	összes	arány (%)
magyar	483	522	727	1732	53,52
német	226	403	480	1109	34,27
szláv	56	129	168	353	10,90
horvát	4	18	11	33	1,02
román	–	–	4	4	0,12
olasz	2	–	–	2	0,06
cseh	–	2	–	2	0,06
lengyel	1	–	–	1	0,03
ismert összesen	772	1074	1390	3236	100
nem meghatározható	61	54	65	180	5,26
összes	833	1128	1455	3416	100

A 4. számú táblázatban a magyarországi peregrinusok mai értelemben vett nemzetiségét próbáljuk megbecsülni. Az ilyen számítások mindig kérdésesek a források hiányossága és az értelmezés nehézségei miatt. De úgy véljük, hogy mégsem szabad megkerülni az e kérdésre adandó választ. Már csak azért sem, mert az adatok igen érdekes képet mutatnak, ami a hazai peregrináció történetében meglehetősen egyedülálló. Számításaink szerint a 16. századnak a kora újkorhoz számítható háromnegyedében a külföldön beiratkozott diákok több mint fele, azaz 53%-a feltehetően magyar nemzetiségű volt. Ebben a számban nincsenek benne a Horvátországból vagy Szlavóniából külföldre induló diákok, mert az ő adataikat Mohács után már nem vettük fel az adatbázisba.¹² 180 esetben még megbecsülni sem tudjuk a hallgató nemzetiségi hovatartozását. Ez növeli a hibahatárt, azonban ezzel együtt is kimondhatjuk, hogy a külföldi egyetemjárásban a 16. század Mohács utáni időszakában a magyarság kiemelten képviseltette magát és ezt az arányt később már soha nem tudta elérni. A 17. században a magyar nemzetiségűek aránya már csak 45% körüli volt, a 18. században 42%-ra csökkent, később pedig ennél is sokkal alacsonyabb lett. Az erdélyi és magyarországi német etnikumok képviselete korszakunkban 35% körüli, és ez pontos lehet, mert a 17–18. században közel hasonló arányokkal találkozhatunk a hazai peregrinusok körében. A szláv etnikum közel 11%-os képviselete is reálisnak tűnik. A 17. századi adatok esetében képvi-

¹² 1526 előtti gyűjtésünkben még szerepel a történelmi Horvátország és Szlavónia, de az 1526–1918 közötti adattárban csak a Duna-Dráva vonaltól északra fekvő terület adatait gyűjtöttük össze. Az összehasonlító számokban természetesen az azonos területeket vetettük egybe.

seletük növekszik, de a 18. században nagyjából ugyanennyi. A horvátok 1%-os képviselete, mint említettem, csak a nyugat-magyarországi horvátokat jelenti, nem a Dráván túli részeket. A többi etnikum ekkor még nem mutatható ki a hazai peregrinációban.

Az egyes intézmények látogatottsága

5. táblázat. A fontosabb egyetemek látogatottságának abszolút sorrendje a magyarországi diákok beiratkozási száma alapján 1526–1600 között 20 fő feletti beiratkozó esetében

Sorsz.	egyetem	1526–1550	1551–1575	1576–1600	összes
1.	Wittenberg	207	570	470	1247
2.	Bécs	306	254	107	667
3.	Krakkó	205	37	12	254
4.	Padova	32	56	60	148
5.	Olmütz	–	2	125	127
6.	Frankfurt an der Oder	18	17	81	116
7.	Prága	–	41	50	91
8.	Heidelberg	–	10	77	87
9.	Bologna	22	20	34	76
10.	Grác	–	–	71	71
11.	Lipcse	18	16	31	65
12.	Róma, Gregoriana	–	5	53	58
13.	Braunsberg	–	–	51	51
14.	Tübingen	3	7	34	44
15.	Róma, Studium Urbis	1	11	18	30
16.	Jéna	1	10	13	24
17.	Königsberg	1	7	14	22
18.	Vilnó	–	–	22	22
19.	Siena	–	3	18	21

Az 5. számú táblázatban a magyarországi diákok által látogatott egyetemek sorrendjét közöljük magyar szempontból, az 1526 utáni évekből. Húsznál több magyarországi és erdélyi beiratkozót 19 egyetemen találunk. Közülük azonban csak hat olyan van, amelyre száznál többen iratkoztak be e háromnegyed évszázadban. Hét egyetemen járt 50 és 100 közötti hallgató, és végül hatra 20 és 50 közötti diák. Mint látjuk, Wittenberg egyeteme messze kimagaslik az ebben az időszakban látogatott egyetemek közül. Közismert, hogy a Melancthon által bevezetett egyetemi reform a

kontinens egyik legjobb és a protestáns Európa által egyértelműen első egyetemnek elismert intézményévé tette. A magyar diákok már az 1520-as évektől kezdve egyre nagyobb számban keresték fel, ezzel mintegy átvette Krakkó szerepét a hazai peregrinációban. Szimbolikusnak is tekinthetjük, hogy a krakkói magyar bursa híres anyakönyvének utolsó oldalán 1555-ből származó bejegyzés található, míg a wittenbergi magyar coetus anyakönyvét ugyanebben az évben kezdték el vezetni. A kapcsolat annyira egyértelmű, hogy a coetus első seniora, Kakasfalusi György 1536-ban a krakkói bursának is seniora volt. Wittenberg „magyar korszaka” éppen századunkra esett, hiszen a coetus 1608-ban megszűnt és anyakönyvét az utolsó magyar diákok haza is hozták Debrecenbe.¹³ A század harmadik negyedében jártak ide legtöbben Magyarországról; az utolsó negyedszázadban kissé csökkent a magyar diákok létszáma, de még így is magasan vezetett Wittenberg a többi egyetem előtt. Bécs ugyan a második helyen áll, hiszen közelsége nagy előny volt a magyar diákok számára, de a század folyamán folyamatosan veszített jelentőségéből és éppen a 16. század végére került a legnagyobb válságba, amikor az egész egyetemet igen kevesen látogatták.¹⁴ Krakkó harmadik helyét is csak annak köszönheti, hogy a század második negyedében még éltek a korábbi hagyományok és még viszonylag sokan iratkoztak be Észak-Magyarországról, de a század második felében teljesen eltűntek a magyar diákok a lengyel egyetemi városból. A negyedik helyen álló Padova egyeteme az előzőekkel ellentétben magyar szempontból növekvő látogatottságot mutat, ami részben a már említett vallási toleranciájának, részben az ottani kiváló oktatásnak köszönhető. Az ötödik helyen álló Olmütz a század utolsó negyedében tört fel erre helyre. Az 1573-ban alapított kicsiny jezsuita egyetem az első volt a közép-európai jezsuita alapítások sorában, ezért a megmaradt katolikus lakosság gyermekei számára ez volt a legközelebbi tanulási lehetőség. A híres Viadrina, az Odera menti Frankfurt egyeteme a 16. században még nem sok diákot vonzott, de a század utolsó negyedében már nagyobb volt iránta a magyar diákok érdeklődése, mint korábban. A Viadrina inentől kezdve a peregrinusok egyik első állomásának számított, ahonnan más, híresebb egyetemekre mentek tovább. A 15. században magyarok által teljesen mellőzött Prágában 1560 után újra megjelentek a hazai diákok, de döntő többségük felvidéki szláv ajkú (szlovák) volt. Közülük 78-an az

¹³ Ma a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvtára őrzi. Kiadása: THURY 1908. Lásd még SZABÓ 1941.

¹⁴ Lásd KISSNÉ BOGNÁR 2004.

újra megnyílt prágai egyetemre, 13-an az 1556-ban a jezsuiták által létesített Klementinumba iratkoztak be. A későbbiekben Prága ismét ennél kisebb szerepet kapott a magyar peregrinációban. A nyolcadik helyen álló Heidelberg egyetemén az első magyar diák 1562-ben iratkozott be. Az intézmény 1559 után végleg a kálvini irányt választotta, ezért Marburg mellett ez vált a későbbiekben a magyar református diákok legfontosabb tanulmányi célpontjává. A magyarok döntő többsége 1583 után jelent meg egyre nagyobb számban Heidelbergben, és ezzel párhuzamosan egyre kevesebb református magyar diák ment Wittenbergbe. Magyar szempontból Heidelberg fénykora a harmincéves háború kezdetéig tartott.¹⁵ Az egyetem lerombolása után a magyar református diákok már Hollandiát tekintették elsődleges úti céljuknak.¹⁶ Bologna kilencedik helye nem túl előkelő, hiszen Mohács előtt Itálián belül fő tanulmányi célpontnak számított. 1526 után viszonylag egyenletesen, de alacsony számban találunk magyarokat a bolognai egyetemen. Ide is eljutott néhány protestáns hallgató, de jóval kevesebb, mint Padovába. Grác jezsuita egyeteme csak 1586-ban alakult meg, de az 1600-ig tartó rövid időszakban is már a tizedik helyre került a magyar látogatottság szempontjából. Grác a 17. század elején nagyon gyorsan fejlődött és később is igen sok katolikus diákot vonzott. Lipcse egyetemén Mohács után mindig találunk magyar diákokat, de még nem nagy számban, mert Wittenberg még sokkal fontosabb úti cél. Lipcse fénykora magyar szempontból csak a 17. század közepén kezdődik. A jezsuiták római egyetemére, a Gregorianára 1579-től, a Collegium Hungaricum megalakulásától kezdve érkezett egyre több magyar teológus. Az intézmény 1580-tól mint Collegium Germanicum-Hungaricum működött és később az Itáliában tanuló magyarok legfontosabb tanintézetévé vált. A 16. század végére a 12. helyre került látogatottság szempontjából. A 13. helyen álló braunsbergi jezsuita akadémia azért fogadott a század végén több mint 50 növendéket, mert a warmiai püspöki széket ekkor Báthori András töltötte be, aki sok olyan erdélyi diákot fogadott intézetébe, akik előtte a jezsuiták kolozsvári akadémiáján tanultak.

¹⁵ HELTAI 1994, HELTAI 1999, HELTAI 2006.

¹⁶ A hollandiai peregrinusok adatait közli LADÁNYI-BOZZAY 2007.

A peregrinusok magyarországi területi tagolódása

6. táblázat. A magyarországi diákok nagyrégiók szerinti tagolódása, 1526–1600

Sorsz.	nagyrégió	beiratkozók	arány (%)
1.	Felvidék és Kárpátalja	1013	29,65
2.	Erdély és Partium	847	24,79
3.	Dunántúl és Buda	337	9,86
4.	Alföld, Bánát és Pest	326	9,54
5.	nem meghatározható	893	26,14
	összes	3416	100

Ha azt kívánjuk vizsgálni, hogy a 16. században Magyarország mely területeiről indultak külföldre a vándordiákok, akkor nem vagyunk könnyű helyzetben. Forrásaink még a középkori adatoknál is szűkszavúbbak, a beiratkozások egynegyedénél nincs adatunk a diákok származási helyére, csupán azt tudjuk, hogy a hallgató Magyarországról érkezett az adott egyetemre. Sokszor onnan tudhatunk meg egy származási helyet, hogy annál a diáknál, aki több egyetemre is beiratkozott, az egyik esetben szerepel helynév, a másik esetben nem, de ilyenkor az adatok kiegészíthetők. A 74%-os adatmennyiség azonban elég jó mintavétel, ezért arra bizonyosan elég, hogy a nagyrégiók szerinti megoszlást vizsgálhassuk.

A 6. számú táblázatban az ország négy legfontosabb régióját nem politikai, hanem inkább földrajzi értelemben különítettük el. Ennek megfelelően Erdély és a Partium alatt nem a korabeli változó nagyságú Erdélyi Fejedelemséget értjük, hanem csak a szűkebben vett Erdélyt kiegészítve Kraszna és Közép-Szolnok megyékkel. Így például Bihar, Szabolcs és Szatmár megyéket az Alföldhöz számítottuk, csakúgy, mint Heves és Borsod megyéket. Nógrád, Abaúj és Zemplén megyéket viszont a Felvidékhez számítjuk, és ezt a felosztást alkalmaztuk valamennyi évszázad peregrinációjának vizsgálatánál. Komárom és Esztergom megyék teljes területét a Dunántúlhoz számítjuk, mert csak teljes megyeterületekkel tudunk dolgozni.

A régiók közül első helyen természetesen a Felvidék található. Nem csupán azért, mert ezt a területet érintette a legkevésbé a török támadás. A Felvidék már Mohács előtt is az első volt a nagyrégiók között, bár akkor csak közel 26%-os részesedéssel, ami korszakunkban közel 30%-ra nőtt. Egyrészt területén található a fejlett Garam-menti (alsó-magyarországi) és szepességi városok, és egy ideig még érezhető Krakkó és Bécs közelségének hatása, másrészt itt terjedt erőteljesen a reformáció, de később itt

kezdődik meg a rekatolizáció is. Második helyen a történelmi Erdély területe található 25%-os aránnyal, ami ugyancsak azonos a Mohács előtti helyzetével, de részesedése hasonlóképpen 4%-kal nőtt az 1526 előttihez képest. A Dunántúl Mohács előtt és után egyaránt a harmadik helyen található a régiók sorában, de itt már erőteljesen érződik a török terjeszkedés hatása. Míg Mohács előtt közel 19%-os részesedése volt a Dunántúlnak a peregrinációból, utána mindössze 10%-ra csökkent. Ezt az eredményt is csak a nyugati határszéli megyék, elsősorban Sopron egyetemjárása miatt kapjuk. A negyedik helyen – ugyanúgy, mint a középkor végén – a tágabb értelemben vett Alföld régiója található. Azt is mondhatnánk, hogy részesedése arányaiban kevésbé csökkent, mint a Dunántúlé, hiszen a Mohács előtti 14%-ról 9% körülire süllyedt. Belső eloszlásában azonban már jobban látható, hogy ezt a 9%-ot csak az Erdéllyel határos megyék és az Alföld északi peremén található területek adják, az Alföld nagy része már nem tud diákokat küldeni a külföldi egyetemekre.

7. táblázat. A 10 főnél több diákot külföldre küldő települések csökkenő sorrendben, 1526–1600

Sorsz.	település	diák	Sorsz.	település	diák
1.	Brassó	133	19.	Medgyes	24
2.	Pozsony	100	20.	Késmárk	21
3.	Nagyszeben	70	21.	Eger	20
4.	Kolozsvár	66	22.	Nagyvárad	20
5.	Nagyszombat	65	23.	Korpona	19
6.	Beszterce	65	24.	Buda	16
7.	Sopron	56	25.	Segesvár	16
8.	Lőcse	55	26.	Berethalom	15
9.	Selmecbánya	44	27.	Rózsahegy	13
10.	Besztercebánya	43	28.	Pápa	13
11.	Szeged	39	29.	Miskolc	11
12.	Debrecen	38	30.	Zólyom	11
13.	Kassa	33	31.	Győr	11
14.	Bártfa	32	32.	Szikszó	10
15.	Eperjes	30	33.	Igló	10
16.	Körmöcbánya	28	34.	Torda	10
17.	Pest	28	35.	Zsolna	10
18.	Esztergom	25			

Ha az egyes települések sorrendjét vizsgáljuk a peregrinációban való részvétel szempontjából, akkor a 7. számú táblázatban látható sorrendet

kapjuk. A 35 tíznél több hallgatót küldő település között csak négy van, amely a hódoltság területére esik: Szeged, Pest, Esztergom és Buda (ezeket a táblázatban kiemeltük). Azonban valószínűleg ezek a peregrinusok is inkább csak e városokból származtak vagy ilyen nevet viseltek, és már nem ténylegesen az adott települések lakosaiként érkeztek külföldre. A hódoltsági területekről láthatólag szinte lehetetlenné vált a peregrinációban való részvétel. A másik 31 város közül 18 tartozott a megmaradt Magyar Királyság felvidéki részéhez, 10 volt erdélyi vagy partiumi és mindössze három (Sopron, Pápa és Győr) dunántúli. Mindez igazolja a korábban vázolt regionális tagozódás adatait. A 16. században Sopron kivételével valójában csak felvidéki és erdélyi települések játszottak jelentős szerepet a magyarországi peregrinációban.

A több egyetemet látogató diákok útvonalai

A peregrinusok elnevezése sokáig magyarul vándordiak volt, hiszen ne feledjük, hogy a 16. század körülményei között például a Székelyföldről elindulni Wittenbergbe vagy Strassburgba óriási és veszélyes vállalkozás volt. A diákok általában párosan vagy egy nagyobb társaság tagjaként keltek útra és sokszor hónapokig tartott, míg elérték úti céljukat. A legtöbben egyházuk, városuk pártfogásával indultak el, esetenként egy tehetősebb patrónus támogatta őket. Az előkelőbb családok gyermekei mellé tehetséges, de szegény diák kísérőket fogadtak, és az ilyen párosok is egymást segítve látogattak meg sokszor 3-5 egyetemet. A peregrináció finanszírozása teljesen külön téma; ennek gazdag irodalma és forrásanyaga is van, de itt nem térhetünk rá ki részletesen. Korszakunkban akadtak olyanok a peregrinusok között, akik életútjuk során tíz egyetemet is látogattak. Ilyen volt például Zsámboki János, aki pályafutása alatt, 1542 és 1577 között Bécs, Lipcse, Wittenberg, Ingolstadt, Strassburg, Párizs, Padova, Ferrara, Nápoly és Bologna egyetemén is megfordult. Ugyanakkor a kutató számára néha megválaszolhatatlan kérdés, hogy az egyes tartózkodásokat tanulásnak vagy csupán látogatásnak kell-e felfognunk. Szenczi Molnár Albert is bizonyosan járt tíz egyetemen a 16. század végén és a 17. század elején, de esetében is nehéz eldönteni, hogy melyiket tekinthetjük valódi peregrinációnak.

Természetesen nem minden esetben ilyen nehéz a helyzetünk, mert a legtöbb diák csak egyetlen egyetemre jutott el. Mégis több százan vannak azok, akik valóban egyetemről egyetemre vándoroltak. A 8. számú

táblázatban azt próbáltuk ábrázolni, hogy a 19 leglátogatottabb egyetem közül melyek voltak kizárólagos úti célok, és melyek azok, amelyeket a diákok valamelyik főbb univerzitás látogatása mellett ejtettek útba. A táblázatban bemutatjuk, hogy az adott egyetemen beiratkoztak hány százaléka tanult más egyetemen, és melyek voltak azok az intézmények, ahová továbbmentek vagy ahonnan érkeztek. A korban Wittenberg láthatóan célegyetem, hiszen az itteni magyar peregrinusok 85%-a csak itt tanult, nem ment máshová. A 16. század első felében ugyanakkor még élt a Bécs–Wittenberg vagy Krakkó–Wittenberg útvonal: sok későbbi jeles protestáns prédikátor még Bécsben vagy Krakkóban kezdte tanulmányait és onnan ment át Wittenbergbe. A század második felében ezek a kapcsolatok megszűntek és egy jellegzetes új útvonal alakult ki, a Wittenberg–Heidelberg páros a református diákok számára. Ez az irány az 1590-es évek közepétől a már említett okok következtében kezdett egyre jelentéktelenebbé válni. Igen kevesen voltak, akik Wittenberget Itália meglátogatásával kötötték össze, ezt inkább csak a tehetősebb diákok engedhették meg maguknak.

Másik jellegzetes útvonal Bécsen át Itáliába vezetett. Ez századunkban még nem kiemelkedő arányú, de később jelentősebbé vált. Ugyanakkor Bécsben a legkevesebb azok száma, akik más egyetemre is beiratkoztak, mindössze a diákok 11%-a tanult másutt is. A padovai peregrinusok 42%-áról tudjuk, hogy más egyetemen is tanultak, vagyis a híres univerzitást nagyon sokan kötötték össze más intézmények meglátogatásával. Talán Padova esetében a legváltozatosabb a kép – ide ugyanúgy jöttek Bécsből, mint Wittenbergből vagy éppen Heidelbergből. A kisebb német egyetemek lényegében csak Wittenberggel álltak kapcsolatban. Frankfurt an der Oder, Lipcse, Tübingen, Jéna egyetemein gyakorlatilag csak Wittenbergből érkezők a vándordiákok. A későbbiekben ez is sokat változott, de a 16. században Wittenberg dominanciája olyan nagy volt a német egyetemek között, hogy igazi vetélytársa nem akadt.

A korszak jellegzetes csoportját alkották még azok a diákok, akik csak Itáliába mentek tanulni, ott viszont több egyetemet is meglátogattak. Ebben az esetben Bologna és Padova mellett előfordultak a magyar diákok Sienában, Rómában a *Studium Urbison*, azaz a városi egyetemen, és jóval kevesebben Ferrarában, Pisában és Perugiában. Itáliában kivételt képezett a római *Gregoriana* egyetem, hiszen a jezsuiták központi univerzitására valamennyi kisebb közép-európai akadémián keresztül vezetett út. Itt korábban Bécsben, Olmützben és Grácban tanult diákokkal is találkoztunk.

8. táblázat. Az egyes egyetemeken és a további más egyetemeken folytatott tanulás összefüggései 20 főnél több beiratkozott hallgató esetében, 1526–1600

Sorsz.	egyetem	beiratkozók	máshol is	arány (%)	főbb kapcsolatok (város, diákok száma)
1	Wittenberg	1247	186	14,91	Heidelberg 47, Krakó 32, Bécs 28, Frankfurt 24, Padova 23, Lipcse 18, Tübingen 12, Genf 8, Bologna 6, Róma 6
2	Bécs	667	74	11,09	Wittenberg 28, Róma 20, Padova 15, Bologna 11, Krakó 12, Olmütz 6, Siena 5
3	Krakó	254	40	15,74	Wittenberg 32, Bécs 12
4	Padova	148	62	41,89	Wittenberg 23, Bologna 21, Bécs 15, Siena 14, Róma 12, Heidelberg 10, Genf 5
5	Olmütz	127	30	23,62	Grác 12, Róma 7, Bécs 6, Braunsberg 3
6	Frankfurt an der Oder	116	28	24,13	Wittenberg 24
7	Prága	91	7	7,69	Bécs 3
8	Heidelberg	87	58	66,66	Wittenberg 47, Padova 10, Genf 5, Strassburg 5
9	Bologna	76	36	47,36	Padova 21, Siena 15, Róma Greg. 7, Róma 6, Bécs 10, Wittenberg 6
10	Grác	71	17	23,94	Olmütz 12, Bécs 5, Róma 4
11	Lipcse	65	25	38,46	Wittenberg 18,
12	Róma, Gregoriana	58	25	43,10	Bécs 12, Bologna 7, Olmütz 6, Grác 3, Braunsberg 3, Siena 3
13	Braunsberg	51	15	29,41	Vilno 8, Róma 3, Olmütz 3
14	Tübingen	44	15	34,09	Wittenberg 12
15	Róma, Studium Urbis	30	21	30,00	Padova 12, Siena 8, Wittenberg 6, Bologna 6
16	Jéna	24	7	29,16	Wittenberg 4
17	Königsberg	22	4	18,18	Wittenberg 2, Rostock 2
18	Vilno (Vilnius)	22	9	40,90	Braunsberg 8
19	Siena	21	19	90,47	Bologna 15, Padova 14, Róma 8, Bécs 5

Vizsgálódásunk egy csonka évszázadra irányult, lényegében csak a Mohács utáni 75 esztendőre, azonban ebben a háromnegyed évszázadban olyan hatalmas változások következtek be a magyarországi egyetemjárásban, amelyek legalább a 18. század közepéig éreztették hatásukat.

BIBLIOGRÁFIA

- HEGYI 2003 HEGYI Ádám: *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és akadémiákon 1526–1788 (1798)*. Budapest, 2003 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 6.).
- HELTAI 1994 HELTAI János: *Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok*. Budapest, 1994.
- HELTAI 1999 János HELTAI: Die Heidelberger Peregrination 1595–1621. In: *Iter Germanicum. Deutschland und die Reformierte Kirche in Ungarn im 16–17. Jahrhundert*. Hrsg. von András SZABÓ. Budapest, 1999, 169–179.
- HELTAI 2006 János HELTAI: Die Heidelberger Peregrination calvinistischer Studenten aus Ungarn und Siebenbürgen 1597–1621. Ihr Verlauf im Spiegel der Zahlen und Auswirkung. In: *Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*. Hrsg. von Márta FATA, Gyula KURUCZ, Anton SCHNIDLING. Stuttgart, 2006, 65–80.
- KISSNÉ BOGNÁR 2004 KISSNÉ BOGNÁR Krisztina: *Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526–1789*. Budapest, 2004 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 13.).
- KLANICZAY 2001 KLANICZAY Tibor: Hungaria és Pannonia a reneszánsz korban. In: *Uő: Stílus, nemzet és civilizáció*. Budapest, 2001, 70–92.
- LADÁNYI–BOZZAY 2007 LADÁNYI Sándor – BOZZAY Réka: *Magyarországi diákok holland egyetemeken és akadémiákon 1595–1918*. Budapest, 2007 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 15.).
- SZABÓ 1941 Géza SZABÓ: *Geschichte des ungarischen Coetus an der Universität Wittenberg 1555–1613*. Halle (Saale), 1941.
- SZABÓ 1999 András SZABÓ: Ungarische Studenten in Wittenberg 1555–1592. In: *Iter Germanicum. Deutschland und die Ungarländische Reformierte Kirche im*

- 16–17. Jahrhundert. Hrsg. von András SZABÓ. Budapest, 1999, 154–168.
- SZABÓ 2006 András SZABÓ: Die Universität Wittenberg als zentraler Studienort im 16. Jahrhundert. In: *Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert.* Hrsg. von Márta FATA, Gyula KURUCZ, Anton SCHNIDLING. Stuttgart, 2006, 55–63.
- SZLAVIKOVSZKY 2007 SZLAVIKOVSZKY Beáta: *Magyarországi diákok itáliai egyetemeken.* I. rész. 1526–1918. Budapest, 2007 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 16.).
- SZÖGI 2003 Szögi László: *Magyarországi diákok lengyelországi és baltikumi egyetemeken és akadémiákon 1526–1789.* Budapest, 2003 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 9.).
- SZÖGI 2011a Szögi László: Az egyetem nélküli ország egyetemistái Mohács előtt. A középkori Magyarország peregrinusai. *Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei XIV–XV(2011)*, 15–40.
- SZÖGI 2011b Szögi László: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon 1526–1700.* Budapest, 2011 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 6.).
- TARNAI 1969 TARNAI Andor: *Extra Hungariam non est vita...* (Egy szállóige történetéhez). Budapest, 1969 (Modern Filológiai Füzetek 6.).
- THURY 1908 THURY Etele: A wittenbergi akadémián járt magyar tanulók társaságának anyakönyve 1555–1608. In: *Iskolatörténeti adattár.* Szerk. THURY Etele. II. köt. Pápa, 1908, 3–67.
- VARGA 2004 VARGA Júlia: *Magyarországi diákok a Habsburg birodalom kisebb egyetemein és akadémiáin 1560–1789.* Budapest, 2004 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 12.).

Decline and Change. Hungarian Peregrination from the Battle of Mohács to the End of the 16th Century

This paper gives an overview on the changes and characteristics of the Hungarian students' peregrination after 1526. In the two decades following the Ottoman victory in the Battle of Mohács, the Hungarian Kingdom ceased to exist as a unified entity and was divided into three parts. At the same time, the expansion of Protestantism reached Hungary. These fundamental changes had a large influence on the everyday life, thus culture, education and peregrination.

After 1526 the number of students going to foreign universities dropped by 70%. The political instability and the religious changes affected the number of students, and had a drastical influence on the universities they attended: the popular Catholic universities of the first two decades of the 16th century did not attract the Protestant students. Thus instead of Vienna and Cracow, Wittenberg became the favourite university of the Hungarian students and other German universities were also popular. Surprisingly, other Protestant universities, such as Genf, was not a popular target, and because of the distance and expensiveness of the Dutch and English universities, very few Hungarians visited these institutions. However, Catholic students still attended the universities of Vienna and Cracow. Later in the century, the universities of Padova, the Gregoriana in Rome and Olmütz were also popular.

The confessional composition of the students going on a peregrination also changed, 55% of the students were Protestants and 45% Catholic, though the exact figures are not clear due to the uncertainty of sources.

The ethnicity of the students also uncertain, in the sources 67% of the students' ethnicity were noted. In all probability, 53% of the students were Hungarian, 34% German and 10% Slavic. Most of the students lived in Upper Hungary and Transylvania. The Hungarian students often visited a number of universities on their peregrination, usually on the way to their main target. The changes in peregrination of the Hungarian students after 1526 were so significant, that the effects had lasted until the mid-18th century.